

PÁLYAVÁLASZTÁSI DÖNTÉSHOZATAL HALMOZOTTAN HÁTRÁNYOS HELYZETŰ BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN MEGYEI FIATALOK KÖRÉBEN

CAREER DECISION-MAKING AMONG DISADVANTAGED YOUNGSTERS IN BORSOD-ABAÚJ-ZEMPLÉN COUNTY, HUNGARY

KARLOVITZ JÁNOS TIBOR egyetemi docens

Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Kar

ABSTRACT

Our research based on empirical survey in Borsod-Abaúj-Zemplén county in May-June 2015. We selected fifteen primary schools, what have high proportion of disadvantaged students. Firstly, we analysed their school documents, especially pedagogical program, and after this we have made 17 focus group interviews with (multiply) disadvantaged youngsters. They were eighth-grade students, aged between 14–16. Before interview, the students have made conceptual maps about their career choice. We achieved 149 students all. During the interviews, they knew already, which secondary school they were admitted. Their decision usually was an effect of their peer group. Their schools, and their parents in most cases could not offer considerable assistance. Among them the morality has much greater role, than the written or electronic mediums. In general, their choices were all skills shortages. Unfortunately, the overwhelming majority of them admitted to secondary schools, where the dropout rate is very high (up to 80%).

1. Bevezetés

A ma tanulói – a holnap munkavállalói. A Miskolci Egyetem tanárképzésében kérdés-ként merült fel, hogy az iskolák mennyiben segítik elő a Borsod-Abaúj-Zemplén megye területén élő, hátrányos helyzetű tanulók pályaválasztását, és a pedagógusképzés miben tudja segíteni ezt a folyamatot. Ennek vizsgálatára úgy állítottuk össze a kutatási tervünket, hogy a tanulók oldaláról közelítsük meg ezt a kérdést. Úgy gondoltuk, a tanulói elbeszélésekből (fókuszcsoportos interjúkból) kirajzolódik az a kép, hogy az iskolai pályorientációs munkából mennyit tudnak hasznosítani maguk a diákok. Mivel a miskolci tanárképzés kiemelt feladatának tekinti, hogy (halmozottan) hátrányos helyzetű tanulók nevelésére készítse fel a pedagógusokat, kézenfekvőnek tűnt, hogy a vizsgálatba bevont célcsoport a hátrányos helyzetű tanulók legyenek.

A pedagógusokat ezúttal szándékosan kihagytuk a kikérdezésből, sőt, kifejezetten azt kértük, maradjanak távol az empirikus munka végzése közben. Ennek alapvetően módszertani oka volt: nem a tanárokról voltunk kíváncsiak, hogy ők miben és mennyiben segítik elő tanítványaik pályaválasztási döntéshozatalon keresztüli sikerességét, hanem arra, hogy a hátrányos helyzetű tanulók hogyan választanak szakmát, pályát. Módszertanunk hasonlóságot mutat Suplicz Sándor (2013) és Fűzi Beatrix (2013) megközelítésével: ők a tanári munka hatékonyságát tanítványaik visszajelzései alapján elemzik.

A kutatás a „TÁMOP-3.1.16-14-2014-0001 számú „DIGITÁLIS ÚTON-ÚTFÉLEN. Komplex iskolai innováció és digitális szemléletformálás hátrányos helyzetűek körében”

keretében készült. Ez egyfelől behatárolta azoknak az iskoláknak a körét, amelyekbe elmehettünk empirikus kutatómunkát végezni – másfelől viszont a pályázatba bevont, nyertes intézmények csak olyanok lehettek, amelyekben jelentős hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű tanulókat tanítanak és nevelnek. Így tehát vizsgálatunk nem reprezentatív, ám mivel ténylegesen elértük azokat az iskolákat, akiket előttünk más még nem kérdezett ebből a szempontból, megállapításaink a (halmozottan) hátrányos helyzetű célcsoportra újszerűek lehetnek.

Kutatási célként fogalmazódott meg, hogy az első pályaválasztással kapcsolatos döntéshozatali folyamat hogyan alakul hátrányos helyzetű gyerekek körében; milyen információk alapján döntenek a gyerekek; kik segítik a döntésüket; honnan tájékozódnak; és végül, elképzelésük szerint a választott szakma mennyiben segíti elő boldogulásukat, megélhetésüket.

2. Rövid irodalmi áttekintés

A nyolcadik évfolyamosokra vonatkozóan a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara 2014. óta végez kérdőíves felméréseket, így ebből a sorozatból már a harmadik jelentés készült el (Általános..., 2014; Általános..., 2015; Általános..., 2016). A pályaválasztás korábban volt doktori munka alapja (Lannert, 2004). Elolvashatjuk a pályaválasztási tanácsadás iskolai történetének összefoglalóját (Sipeki, 2005). Foglalkoztak vele a felnőttkorúakra vonatkoztatva (Szilágyi, 2000), főként a munkaerőpiaci igényekkel összefüggésben (pl. Torgyik, Hinek & Mile, 2007; Mile, Hinek & Torgyik, 2007). Ismeretes az iskolai módszertani vonatkozásokhoz tanácsokat, ötleteket megfogalmazó munka (Kovács, 2014; Hegyi-Halmos, 2015), és természetesen, voltak a közelmúltban más vizsgálatok is (pl. Német, 2015). A jelen tanulmányban bemutatásra kerülő eredményeket eddig több aspektusból jártuk körül, így például a szociális háttér megközelítéséből (Gyukits, Karlovitz & Papp Z., 2015), illetve leírtuk a kutatás körülményeit és megfigyelési tapasztalatait, továbbá közreadtunk néhány jellegzetes megnyilvánulást az interjúvoltak köréből (Karlovitz & Gyukits, 2015). Vizsgálatunk elméleti alapjait egyfelől a szegénység újratermelődéséről szóló szakirodalom alapozta (pl. Bourdieu, 1978), továbbá a társadalmi (szociális) tőke-elméletekből merítettünk (pl. Lin, 2001; Coleman, 1994).

3. Alkalmazott kutatási módszerek

A kutatáshoz három módszerrel gyűjtöttünk adatokat. Mindenekelőtt a dokumentum-elemzés módszerével megvizsgáltuk meg az előre kiválasztott tizenöt általános iskola pedagógiai programját. Ezt követően, az iskolai környezetükben került sor a nyolcadikos évfolyamok tanulóinak kikérdezésére: először gondolati térképet készítettek. Ezzel általában sikerült feloldani őket. Ezután fókuszcsoportos interjú keretében, előre meghatározott témakörök mentén nyújtott megnyilvánulásait rögzítettük. Utóbbinál a kérdező a szociológus Gyukits György volt. (Kutatásunknak volt egy másik szála, erről azonban más alkalommal számolunk be: Kozma Judit a tanulók életkörülményeiről próbált képet kapni – ennek érdekében a települések családgondozóit kereste meg, majd velük együtt látogatott el néhány családhoz.)

4. Néhány eredmény

A dokumentumelemzés során azt tapasztaltuk, hogy a vizsgált iskolai pedagógiai programok nem mindegyike tett említést pályaeorientációs munkáról, és ahol találtunk erre utalást, az is jobbra „semleges” tartalmú volt. A dokumentumelemzés nem hozott értékelhető eredményt. A kutatás során az is kiderült, hogy az iskolák sokkal többet tesznek annál, mint amennyit írott dokumentumaikban megfogalmaznak: a tanulókkal készített fókusz-csoportos interjúk alapján, mindenekelőtt elengedik tanulóikat nyílt napra; segítenek nekik a továbbtanulási adminisztráció bonyolításában; személyre szabott tanácsokat adnak a középiskola (és ezzel együtt szakma) kiválasztásához, a három középiskola-választási lehetőségnél a sorrend eldöntéséhez. Ezeket egy kivétellel mindegyik, a mintába bekerült általános iskola folyamatosan végzi. A kivételt képező iskolában fordult elő, hogy a leginkább hátrányos helyzetű tanulók – akik esetében otthonról semmilyen szülői támogatás nem várható – tanulók egyáltalán nem adtak be jelentkezési lapot egyetlen középiskolába sem, annak ellenére, hogy még tankötelezett életkorban voltak.

Az iskolai empirikus adatfelvétel során, ha az adott iskolában párhuzamos osztályok voltak, akkor megpróbáltuk elérni a leginkább hátrányos helyzetű tanulókat, és meg kell vallanunk, ez nem mindig sikerült: az iskolák mintegy „szégyellték” a legrosszabb helyzetű gyerekeket. Előfordult olyan eset, amikor az iskola(vezető) a kevésbé hátrányos helyzetű osztályba engedett be bennünket. Mindezek eredményeképpen különféle szegény-rétegekhez tartozó tanulócsoporthoz (osztályokhoz) találkoztunk, és legalább három szegény-réteget egyértelműen el tudtunk különíteni.

1. A legszegényebb környezetből érkezettek pályaválasztására az esetlegesség és a barátok (lakókörnyezettel bővített kortárs-csoport) befolyása. Sokszor többen együtt, ugyanazt a szakmát (középiskolát) választva mennek tovább még akkor is, ha valójában valószínűleg csalódnak a választásukban. Náluk a közösség fontosabb minden másnál, így ha a választott szakma tévútnak bizonyul, valószínűleg a kudarcot is közösen fogják megélni. Számos esetben találkoztunk a pillanatnyi hangulat alapján hozott döntéssel, és ez a döntés sokszor a szülői vagy tanári akarattal való szembeszegülés eszköze. A tanároktól kapott tanácsokkal nem tudnak mit kezdeni. A választott szakmáról alig tudnak valamit. Szinte mindannyian külföldön kívánnak dolgozni: erre az ismeretségi körükben levők helyzete mutat példát. Információ-szerzésükre a szóbeliség túlsúlya a jellemző. Ők azt látják, tapasztalják, hogy akik idehaza állandóan munkát kerestek, nyelvtudás nélkül, sokszor szakma nélkül, külföldi munkavállalással pénzt küldenek a családjuknak. Arról már nincsen információjuk, mennyivel lenne jobb a helyzetük nyelvtudás, szakma birtokában. Erre a rétegre a lakóhelyhez való csekély kötődés jellemző (családjaiknak valószínűleg nincs tulajdona, mobilizálható vagyona), a nincstelenség tudatában nehezen motiválható réteget alkotnak.

2. „Tisztes szegénység” vagy „lecsúszóban levő szegénység” – a gyerekek több támogatást kapnak szüleiktől (a kapott ösztöndíjakat „beforgatják” a családi kasszába). Pálya-elképzelésük reális. Esetükben a jó pályaválasztás a „megkapaszkodás” eszköze. Céljuk a biztos elhelyezkedés. Sokuknak dolgozik külföldön hozzátartozója. Körükben megjelenik az internetes forrásokból történő tájékozódás. Fontos számukra, hogy a választott középiskola „jól nézzen ki”, hogy büszkének lehessenek arra, ahova járni fognak.

3. Relatív „jómódúnak”: középiskola-választásukban benne van a felsőfokú tanulmányok lehetősége, azonban pontosan tudják: ha szüleik elválnak, vagy elvesztik a munkahelyüket, akkor megszűnik az a pillanatnyi „jólét”, amely most még megadja a bizalmat a távoli továbbtanulás (egyetemre kerülés) esetleges elérésében. Ehhez a réteghez sorolhat-

juk azokat is, akik inkább a „szegénység vámszedőinek” gyerekei. Pontosan tudják: szüleik keresete köztörvényes úton szerzett jövedelmekből származik, esetleges, és hiába lennének meg a képességeik a megfelelő tanulmányi eredményekre, ha bármikor előfordulhat, hogy nekik is be kell állniuk az „üzletbe”. A gondolati térképeken ebből a körből megjelent a szervkereskedelem, az interjúkban pedig a prostitúció.

Összességében megállapítottuk, hogy a hátrányos helyzetű gyerekek körében rossz döntés esetén sokkal nehezebb a későbbi pályakorrekció. Érzik, hogy döntésükkel „sorsot” választanak maguknak. Ismerőseiktől kapott információk alapján azokat a szakmákat próbálják kitanulni, amelyekkel biztosan el tudnak helyezkedni. Biztosan akarnak dolgozni, és inkább külföldön.

Gondolkodásmódjuk mindazonáltal kifejezetten olyan, mint ami a felnőtteknek a sajátja: már tizennégy-tizenhat évesen azon gondolkodnak, hogyan, miből tartják majd el a családjukat. Az is szembetűnő ugyanakkor, hogy elbeszéléseik (a kérdés, amivel az interjúkat indítottuk: „Mi lesz veled húsz év múlva?”) nagyjából az 1950-es évek amerikai gettó-leírásait adják vissza. Úgy tűnt, a kisebb magyar települések elkerülhetetlenül gettósodnak, amiből jó lenne kitörni (pl. külföldre menni dolgozni), ám valójában nincsen ún. „B”-terv. Sodródnak. Ebbe beletartozik az is, hogy a vizsgálatba bevont lányok közül minden nyolcadik (!) eleve nem tanult tovább. Rájuk az interjú-felvételek és a gondolati térkép készítése közben a teljes háttérbe húzódás, passzivitás volt a jellemző. Bizonytalan reménységük mindösszesen a közmunkában van – tartalmában söprögetés, és más igen egyszerű feladatok elvégzése. Gyakorlatilag tervezett jövő nélkül élik az életüket.

Minden 4. fiú hegesztő lenne. Nem jellemző az olyan szakmák választása, amelyekkel jobbra egyéni vállalkozóként lehet boldogulni. Villanyszerelőnek a hátrányos helyzetű tanulók közül csak elégséggel indultak (a hegesztőhöz legalább 2,8-as átlag kellett). A rendész szakma választása – amelyre a törekvést mind a három szegénység-rétegben megfigyeltük – fontos megkapaszkodási eszközt jelent ebben a körben. Választásaik reálisak: nem találoztunk olyan szakma-választással, amelyben munkaerőpiaci túlkínálat lenne. Preferálják a biztos elhelyezkedéssel járó szakmákat. Nem jellemző olyan gimnázium választása, amely elodázná a pályaválasztási döntést (ha gimnáziumba megy is, tagozatosba). Az alsó-középosztály-beliéknél, és csak egy további iskolában találoztunk megküzdési stratégiával. Tanulságos, hogy a kérdezett tanulók többségét olyan középiskolába vették fel, ahol a lemorzsolódás igen nagy (akár a 80%-ot is elérheti). Ez utóbbi jelenség okait csak találgatni lehet. Ami az interjúk során többször elhangzott: a „gyűjtő”, mint olyan (az a szakmunkásképző középiskola, ahova a leggyengébbeket veszik fel); az ún. Bosch-osztály az egyik miskolci középiskolában, amely olyan végzettséget ad (a tanulók szerint), amellyel csak és kizárólag a Bosch-nál lehet majd dolgozni igen alacsony fizetésért.

Szülői oldalról a szakmunkásképző, szakközépiskola választásának nincs nagy tétje – éppen emiatt azt mondták az interjúalanyok, hogy szüleik nem szóltak bele. Ha támogatják is a diploma felé vezető utat, csak a szakközépiskolán keresztül, mert a család anyagi biztonsága mindenek feletti.

Hiába van a világhálón bárki számára hozzáférhető *Nemzeti Pályaorientációs Portál* (<http://eletpalya.munka.hu/>) és más nagyszerű, könnyen és ingyenesen hozzáférhető segítség, a hátrányos helyzetű tanulók körében nem az internet a fő forrás. Szóbeliség, szóban átadott és kapott információk a jellemzők, amelyek alapja mások tapasztalati tudása, közvetlen ismeretei, megtapasztalásai. A tanulók körében a saját tevékenység által szerzett élmények az elsődlegesek (iskolalátogatás; személyes példaadás a családban; eltanult „mesterfogások”).

5. Javaslatok

Fontos megállapítani, hogy az általunk elért (halmozottan) hátrányos helyzetű nyolcadikosok „készek”, ám nekik megfelelő beavatkozás híján aligha képesek a társadalompolitikai célok megvalósítására – ami alatt azt értjük, hogy szakmaszerzésüket a társadalomilag „hasznos” foglalkozásokban, hiányszakmákban képzelik el.

Előbbiből következően szerencsésebbnek vélnék rendszerben látni 10–12 évfolyamos egységes iskolát, 16 éves korban szakmaszerzési kimenettel (+ kistelepülési iskolák felszámolása, iskolabusz, fokozott oktatásirányítási ellenőrzés). Kérdéses: milyen mentori támogatást lehet adni olyanoknak, akik csak a szűkebb környezetükből érkező impulzusokat fogadják el, és tapasztalataik szerint felnőtt-segítséggel (szülők, tanárok) nem számolhatnak. (Gettó-környezetben a „kérdező” általában rendőr vagy más hatósági személy szokott lenni.)

Átgondolandó, hogy ebben az élethelyzetben könnyű rosszul dönteni, a rossz döntések korrigálási lehetősége azonban kérdőjeles. Hipotetikusán elképzelhető, hogy a hátrányos helyzetű tanulók zömének ugyan nem sikerül azt a szakmát kitanulnia, ahova az általános iskola után felveszik, azonban mégsem végzettség nélkül kerül ki az iskolarendszerből – érdemes lehet feltérképezni azokat az utakat, ahogyan ők helyesbítik korábbi rossz döntésük következményeit – és ha szükséges, ehhez találni szabványosítható, jogszabályba foglalható eljárási utakat. Esetleg érdemes lehet elgondolkodni a tankötelezettség visszaállításáról 18 éves életkorra – legalábbis azok esetében, akik máskülönben még a szakmaszerzés előtt esnének ki az iskolarendszerből.

Kutatásunk idején a családok egy részénél komoly esély mutatkozott arra, hogy amelyik tanuló eléri a tankötelezettség végét jelentő 16 éves életkort, azt a szülő kiveszi az iskolából, és közmunkásnak adja. A (mély)szegénységben élő emberek többsége napról napra él, és mindig megpróbálnak a számukra választható lehetőségek között lehetőleg legoptimálisabban boldogulni. Könnyű belátni, hogy azokon a településeken, ahol nincsen sok munkalehetőség az alacsony iskolafokon megrekedtek számára, a közmunkáért kapható 47–52 ezer forint több, mint a családi pótlék egy gyerekre eső, legfeljebb 17 200,- Ft-os, és hiány-szakma választása esetén és gyenge átlaggal számolva szerezhető tanulói ösztöndíj (kb. 15 ezer forint) együttes összege. Mivel pedig a gyerek a szakmájával aligha fog tudni elhelyezkedni, még ha befejezné is, elképzelhető, ezek a családok nem vállalnak nagy kockázatot, ha gyerekeiknek inkább a közmunkát „választják”. (2016-ra jogszabályi úton annyiban korrigálták a rendszert, hogy tizennyolc év alatt az hagyhatja el az iskolát, akinek már megvan a szakmája. Ez egyúttal nem jelenti a tankötelezettségi korhatár visszaállítását.)

Az ösztöndíj-programok terén szinte évről évre vannak új és újabb kezdeményezések. Mivel a hátrányos helyzetű gyerekek általában rosszabb minőségű oktatásban részesülnek (vannak pozitív kivételek – Borsod-Abaúj-Zemplén megyében számos kistelepülési általános iskola képes a hátrányos helyzetű tanulóit szignifikánsan az országos átlag fölötti eredményekkel kibocsátani – ezt azonban a többi hátrányos helyzetűeket nevelő intézményhez kell viszonyítani, nem pedig a tényleges országos átlaghoz), így megfelelő alapok híján, a középiskolákban eleve jelentős hátrányokkal indulnak. Az *Arany János Tehetséggondozó Program* nem az általunk vizsgált tanulók számára érhető el.

Ahol nagy a lemorzsolódás (70–80%) az első évben, esetleg meg lehetne próbálkozni ún. iskolakutatásokkal. Ebben a szegmensben – hátrányos helyzetű tanulók szakmai képzése – számos alternatív programmal rendelkező, egyházi-, és magánfenntartású intézménnyel találkozunk, amelyek sokszor újszerű módszerek kombinálásával és rugalmas

fejlesztésével próbálnak eredményeket elérni – ám a társadalmi problémákból, mindenekelőtt a szegénység „kulturájából” fakadó nehézségeket aligha lehet kezelni.

Van még egy olyan probléma, amellyel a jogalkotó nem számolt a jelenlegi jogszabályi környezet kialakításakor: nevezetesen, a most még iskolarendszerben levő, szociálisan hátrányos helyzetű tanulóknak jelentős része egyéni sajátosságai (fejlődésbeli lemaradás) miatt később került beiskolázásra, mint a jelenleg előírt életkor. Az általános iskola végzése közben elsősorban ők vannak kitéve tartós betegségeknek (rossz életkörülmények, kalóriaszegény táplálék, lakhatási szegénység, szülők betegségei, pszichés betegségek stb. miatt), így további érvessztésnek. (Az igazolatlan hiányzás a közhiedelemmel ellentétben kevésbé jellemző, mert az a családi pótlék elvesztésével jár együtt.) Ezenkívül a bukás miatti évismétlők is javarészt közülük kerülnek ki. Összességében egy hátrányos helyzetből induló gyereknél sokkal nagyobb az esélye annak, hogy előbb tölti be 16. életévét, semmint befejezhetné az általános iskolát. Az ún. „híd”-programok a köznevelési rendszerben a kistélepüléseken élő hátrányos helyzetűeket valószínűleg kevesebb eséllyel érik el, mint a városokban lakó kortársaikat.

Összefoglalva: a hátrányos helyzetű tanulók esetében szükség szerint (egyénenként változó módon) több időt kellene hagyni az általános iskola befejezésére, illetve az első szakma megszerzésére. Mivel ők otthonról támogatást nem kapnak, az iskolától pedig sokszor nem fogadnak el, új utakat kellene kigondolni támogatásukra annak érdekében, hogy be tudják fejezni valamelyik szakma elvégzését. Jelenlegi helyzetükből – alaposan átgondolt, megfelelő intézkedésekkel – előnyt lehet kovácsolni: rejtett munkaerőpiaci tartalékunk ők, akikből ki lehetne képezni a hiány-szakmák utánpótlását. Mivel lakókörnyezetükhöz kevésbé kötődnek, megfelelő körülmények biztosítása esetén bevonhatók az országban belüli migrációba.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Általános iskolások pályaválasztása 2014 (2014): Elemzés a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara számára. Budapest: MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet. 195 o.
- Általános iskolások pályaválasztása 2015 (2015): Elemzés a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara számára. Budapest: MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet. 152 o.
- Általános iskolások pályaválasztása 2016 (2016): Elemzés a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara számára. Budapest: MKIK Gazdaság- és Vállalkozáskutató Intézet. 147 o.
- Bourdieu, Pierre (1978): A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Budapest: Gondolat.
- Coleman, James S. (1994): Társadalmi tőke. In: Lengyel György & Szántó Zoltán (szerk.), A gazdasági élet szociológiája (pp. 99–129). Budapest: Aula.
- Füzi Beatrix (2013): Az önreflexió és a tanári munka minősége közötti összefüggések empirikus vizsgálata. In: Karlovitz János Tibor & Torgyik Judit (szerk.), Vzdělávanie, výskum a metodológia (pp. 420–426). Komárno: International Research Institute sro.
- Gyukits György, Karlovitz János Tibor & Papp Z. Attila (2015): A középiskola-választás szociális háttere a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nyolcadikos tanulók körében. *Szellem és Tudomány*, 3–4. szám, 40–65. o.
- Hegy-Halmos Nóra (2015): A pályaaorientáció elmélete és gyakorlata a hazai köznevelési intézményekben, a pedagógusok szerepe a pályaaorientációs tevékenységben. In: Torgyik Judit (szerk.): Százarcú pedagógia (pp. 440–445). Komárno: International Research Institute.
- Karlovitz János Tibor & Gyukits György (2015): Egy kutatás margójára – a kérdezők tapasztalatai és megfigyelései egy pályaaorientációs kutatás során. *Szellem és Tudomány*, 3–4. szám, 87–103. o.
- Kovács Vanda (2014): Karriertervezés az iskolában. Módszertani ötletek és gyakorlatok tanároknak a diákok felkészítéséhez. Budapest: Tempus Közalapítvány. 83 o.

- Lannert Judit (2004): Pályaválasztási aspirációk. A 13 és 17 évesek továbbtanulási aspirációi mögött munkáló tényezők három kistérségben [PhD-értekezés]. Budapest: Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Szociológia PhD-program. 321 o.
- Lin, Nan (2001): Social Capital. Cambridge. Cambridge University Press.
- Mile Csilla, Hinek Mátyás, Torgyik Judit (2007): A karrierirodák lehetőségei a fiatal diplomások elhelyezkedésének segítésében. Munkaügyi Szemle, 51. évfolyam, 7–8. szám, 18–25. o.
- Német Tamás (2015): A pályaválasztás és pályaaorientáció vizsgálata egy empirikus kutatás során. Hadtudományi Szemle, 8 (1), 319–340.
- Sipeki Irén (2005): A pályaválasztási tanácsadók tevékenységének és történetének áttekintése. Neveléstörténet, (1-2), 126–134.
- Suplicz Sándor (2013): A tanári minőség jegyei karakterrajzokban és esettanulmányokban. In. Karlovitz János Tibor & Torgyik Judit (szerk.), Vzdělávanie, výskum a metodológia (pp. 437–448). Komárno: International Research Institute sro.
- Szilágyi Klára (2000): Munka-, pályatanácsadás, mint professzió. Budapest: Kollégium Kft.
- Torgyik Judit, Hinek Mátyás, Mile Csilla (2007): Célzott munkaerő-piaci kutatás a Közép-dunántúli régióban. Szekképzési Szemle, 23. évfolyam, 4. szám, 407–434. o.